

MONEDE ȘI UNITĂȚI PONDERALE MONETARE PROPRII COMUNITĂȚILOR GENOVEZE DE LA GURILE DUNĂRII ȘI LIMANUL NISTRULUI ÎN SECOLELE XIII-XV*

Vasile Mărculeț

Deschiderea Mării Negre navigației și comerțului Genovei, prin tratatul de la Nymphaion (1261), i-a permis comunei ligure insinuarea puternică în bazinul pontic determinând-o să încerce exercitarea unui adevărat monopol comercial și al navigației în Pont. Acest lucru a favorizat stabilirea masivă, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a negustorilor genovezi în zonă, inclusiv la gurile Dunării, pe litoralul dobrogean și la limanul Nistrului, regiuni unde, la momentul respectiv, Bizanțul deținea importante poziții, dar care din punct de vedere juridic erau incluse în sistemul unui *condominium politico-teritorial mongolo-bizantin*¹. În deceniile imediat următoare încheierii tratatului de la Nymphaion, genovezii au pus bazele unui veritabil imperiu colonial în Marea Neagră, grupat în jurul centrelor Pera în Strâmtori și Caffa în Crimeea.

Regiunile de la gurile Dunării și limanul Nistrului, beneficiare ale unor poziții geopolitice, strategice și comerciale de excepție nu au scăpat atenției genovazilor. În deceniul 9 al secolului al XIII-lea, actele înregistrate de notarii genovezi la Pera și Caffa îi menționează pe negustorii liguri la Vicina (1281), Chilia (1288) și Cetatea Albă (1290). Amploarea schimburilor comerciale sau a activităților meșteșugărești ce se desfășurau în aceste centre, chiar în epoca respectivă, ne îndreptățește să credem că stabilirea genovezilor aici este anterioară menționării lor.

Stabilirea genovezilor la gurile Dunării și limanul Nistrului a însemnat includerea acestor teritorii în marele comeț ce se derula în bazinul Mării Negre, devenită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea o veritabilă „*placă turnantă a comerțului internațional*”². Amploarea schimburilor comerciale din bazinul pontic

1 * Comunicare prezentată în 2008 cadrul celei de a XV-a Sesiuni de comunicări științifice de antropologie organizată de Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu” din Sibiu.

Pentru teza *condominium*-ului mongolo-bizantin la gurile Dunării și limanul Nistrului în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, vezi: V. Mărculeț, *Relațiile Imperiului Bizantin și ale republicilor maritime italiene cu Țările Române până în secolul al XV-lea*, Sibiu, 2002, pp. 73-74 (în continuare: *Relațiile*); Idem, *Imperiul Bizantin și Țările Române în secolele XIV-XV (Relații politice, religioase și comerciale)*, Sibiu, 2003, pp. 10-11 (în continuare: *Imperiul Bizantin și Țările Române*).

2 Gh. I. Brătianu, *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, în RHSEE, XXI, 1944, p. 36-69; Idem, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, Iași, 1999, p. 317-341.

din prima jumătate a secolului al XIV-lea va face ca Marea Neagră să își conserve acest statut și în această epocă³.

În secolele XIII-XIV, centrele genoveze de la gurile Dunării și limanul Nistrului cunosc maxima lor afirmare și înflorire economică, reflectată în valoarea atinsă de activitățile comerciale și financiare desfășurate. A contribuit la acest avânt, în primul rând, poziția lor intermediară pe principala rută comercială maritimă ce lega Pera de Caffa, precum și statutul lor ce centre de tranzit cu lumea nord-dunăreană, spre și dinspre Marea Neagră.

Nivelul atins de schimburile comerciale realizate în centrele genoveze de la gurile Dunării și limanul Nistrului își află exprimarea și în intensa circulație monetară documentată în această epocă. Studiarea documentelor notariale ne relevă faptul că în aceste centre au fost utilizate și au circulat cu intensitate monedele principalelor puteri implicate în politica pontică: hyperperul bizantin, lira genoveză, ducatul venețian, asprul tătäresc etc. Se adăugau la acestea propriile monede bătute de coloniile genoveze, care dispuneau de asemenea de propriile unități ponderale de măsurare a acestora. Asupra monedelor și a etaloanelor ponderale proprii coloniilor genoveze de la gurile Dunării și limanul Nistrului ne vom opri în continuare.

Hiperperii de Vicina. La începutul deceniului 9 al secolului al XIII-lea, Vicina se impusese deja categoric ca principalul centru comercial genovez de la gurile Dunării și limanul Nistrului, concurând chiar Pera și Caffa. Semnificativ din acest punct de vedere este faptul că valoarea schimburilor comerciale înregistrate în centrul de la gurile Dunării era atât de mare încât, conform unei concluzii formulate de C.C. Giurescu, care a studiat aceste tranzacții, „*comerțul Vicinei cu Pera depășea pe acela al Caffei, puternica cetate genoveză din Grimeea, cu Pera*”⁴.

Detășarea Vicinei din punct de vedere economic față de celelalte centre genoveze din zonă este evidențiată și de faptul că deja în anul 1281 orașul emitea monedă proprie, și dispunea de propriul etalon ponderal pentru verificarea acesteia. Această realitate este confirmată de două acte comerciale redactate la Pera de

3 V. Ciociltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnată a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, p. 13-31 (în continuare: *Mongolii și Marea Neagră*).

4 Cf. C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, pp. 145, unde calculează valoarea contractelor de comandă la 4.100 hyperperi 10 karați ½ (în continuare: *Probleme controversate*).

notarul Gabriele di Predono, care menționează folosirea în tranzacțiile respective a *hyperperilor de Vicina*⁵. Valoarea tranzacțiilor înregistrate de cele două acte notariile se ridică la suma totală de 129 *hyperperi de Vicina*. Primul act este o procură dată, la 5 iulie 1281, de cardinalul Bonaventura di San Matteo lui Megliorino di San Matteo prin care acesta era împuternicit să solicite și să primească, în numele său, de la Antonio Capelleti „*iperperos centum veteros ad Sagium Vecine*”⁶. Al doilea act este un contract de comandită, încheiat la 16 august 1281 între Manuele di Staglieno și Giacomo delle Vigne, în valoare de „*iperperos viginti et novem veteros auri ad sagium Vecine*”⁷.

Originea locală a acestor „*iperperi veteri*”, menționați în documentele genoveze din 1281, a fost însă contestată de unii istoricii. Spre exemplu, Stelian Brezeanu susținea în unul din studiile sale că „*acești iperperi veteri aparțineau statului niceean, fiind preferați monedelor cu titlu inferior ale lui Mihail VIII Paleologul sau ale acestuia și ale fiului său asociat, Andronic II*”⁸. Opinia sa a fost preluată și de alți autori, precum Șt. Pascu, Șt. Olteanu, M. Rusu, M.D. Matei, R. Popa și O. Iliescu, în recentul tratat de *Istoria românilor*, vol. III, unde aceștia susțin că acei „*iperperi veteri*”, menționați în 1281 în contractele de la Vicina „*proveneau din emisiunile anterioare, foarte probabil ale lui Ioan al III-lea Vatatzes*”⁹.

În ceea ce mă privește, consider că această atribuire nu poate fi decât una ipotetică, foarte puțin probabilă, de altfel. Este greu de crezut că autoritățile genoveze își vor fi însușit și atribuit ca aparținându-le monedele niceene bătute de Ioan III Vatatzes Dukas, cu circa trei decenii înaintea menționării monedei Vicinei.

Informațiile documentare privind emiterea *hyperperilor de Vicina* sunt confirmate și de o serie de descoperiri arheologice. Astfel, la Păcuiul lui Soare au fost descoperite unele balanțe de bronz de la sfârșitul secolului al XIII-lea pe care Petre Diaconu, care localizează aici Vicina, le consideră a fi cântare pentru verificarea greutateii *hyperperilor de Vicina*¹⁰.

Nivelul de dezvoltare economică atins de centrul de la Dunărea maritimă,

5 Gh. I. Brătianu, *Vicina*, I. *Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în ARBSH, X, 1923, p. 169, 184, doc. IV, XXXII (în continuare: *Vicina*, I.).

6 *Ibidem*, p. 169, doc. IV.

7 *Ibidem*, p. 184, doc. XXXII.

8 S. Brezeanu, *Asupra începuturilor pătrunderii monedei niceene la Dunărea de Jos*, în *Studii*, 26, 1973, 4, p. 704; *Idem*, *L' apparition de la monnaie d'or des républiques italiennes et la situation de l'hyperpère nicéen*, în CIEB XIV, III, pp. 179-185.

9 *Istoria românilor*, vol. III: *Genezele românești*, București, 2001, p. 345.

10 P. Diaconu, *Cântare pentru verificat greutatea perperilor de Vicina*, în SCN, 1975, VI, pp. 243-245.

oglundit în valorile schimburilor comerciale și în dreptul de a bate monedă, mă îndreptățeste să cred că la data menționării sale în documente colonia genoveză de la Vicina dispunea de un *statut similar* celui al omoloagelor sale din Bosphor și Crimeea, Pera și Caffa. Această constatare îmi permite concluzia că la data menționării sale, Vicina îndeplinea, la fel ca și Pera și Caffa, funcția de *centru coordonator* al întregii activități comerciale, a stabilimentelor ligure de la gurile Dunării și de pe litoralul vest-pontic.

Vicina își va menține locul predominant în cadrul comerțului genovez de la gurile Dunării până în prima parte a secolului al XIV-lea când, evoluția defavorabilă a situației politico-militare din regiune, îndeosebi desele incursiuni mongole și chiar temporara ocupație mongolă din deceniul 4 al secolului, au dus la declinul centrului comercial de aici¹¹. A contribuit, foarte probabil, într-o măsură destul de mare, la desăvârșirea acestei situații, și deschiderea în deceniile 5 și 6 ale secolului al XIV-lea a unor noi rute comerciale ce tranzitau teritoriile românești, ale căror puncte terminus erau Brăila, Chilia și Cetatea Albă, care ocoleau astfel Vicina.

În acest punct al demersului meu, mă văd obligat să subliniez faptul că acest fenomen nu trebuie exagerat și cu atât mai puțin dramatizat. Decăderea Vicinei nu trebuie deci percepută ca o încetare a tuturor schimburilor comerciale și a activităților economice și meșteșugărești ce se derulau aici, ci doar ca o reducere a volumului acestora. Rezultatul acestei decăderi s-a materializat doar în pierderea locului dominant deținut de stabilimentul de aici în cadrul comerțului genovez de la gurile Dunării¹².

În ciuda dificultăților amintite, Vicina a continuat să joace un rol important în cadrul politicii genoveze din bazinul vest-pontic, activitatea sa comercială neînregistrând căderi dramatice. Dimpotrivă, ea a continuat să se deruleze la un nivel ridicat, în strânsă legătură cu celelalte centre comerciale genoveze din regiune. Semnificativ din acest punct de vedere este faptul că un document imediat posterior anului 1360, redactat de notarul Bartolomeo de Ursetis di

11 Pentru ocupația mongolă din deceniul 4 al secolului al XIV-lea, vezi: Macarios de Vicina, în FHDR, IV, pp. 154-155, doc. XXXIX, unde, prin 1337-1338, își motivează refuzul de a se prezenta la post prin faptul că aici "a ajuns să stăpânească o mână păgână"; DIR, B, p. 12, doc. 7, o glosă datată după 1343, afirmă: "[Scaunul metropolitan] al Vicinei, fiind și el onorat [ridicat în rang ierarhic] de acest împărat [Andronicos II], a fost apoi disprețuit, fiindcă locul e supus barbarilor și are puțini locuitori creștini". Pentru discuțiile asupra acestei probleme, vezi: V. Laurent, *Le métropolit de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, în RHSEE, XXIII, 1946, pp. 225-232.

12 V. Mărculeț, *Relațiile*, p. 183. În secolul al XV-lea, mai multe acte ale *Masariei din Caffa* menționează o serie de cetățeni ai Vicinei aflați în serviciul coloniei genoveze din Crimeea. În acest sens, vezi: N. Bănescu, *Vechi legături ale țării noastre cu genovezii*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, pp. 36-37, doc. XIII-XIX.

Voltaggio la Vicina, consemnează o creanță de 99 hyperperi „*ad sagium Vicine*”¹³.

În acest punct al studiului meu îmi permit să conchid că emiterea de către Vicina și după aproape opt decenii de la prima menționare documentară a propriilor hyperperi este o dovadă în plus că această monedă a fost o emisiune proprie. Pe baza acestor informații consider deci că atribuirea hyperperilor de Vicina lui Ioan III Vatatzes Dukas nu sesuține.

În altă ordine de idei, informația, deosebit de importantă, reprezintă o nouă confirmare, certă, a faptului că decăderea Vicinei nu a atins nici pe departe nivelul susținut de unii specialiști, dimpotrivă, în opinia mea, emiterea neîntreruptă de către centrul de la gurile Dunării a propriei monede, instituită la sfârșitul secolului al XIII-lea, *hyperperii de Vicina*, nu putea fi decât rezultatul unei intense vieți economice, în speță comerciale, ce a constituit temeiul financiar al acestor emisiuni monetare.

În acest punct al comunicării mele am considerat necesar să mă opresc asupra unor informații cuprinse în registrele de socoteli ale *Massariei* din Pera, publicate de Nicolae Iorga. La 7 iulie 1392 acestea consemnează cheltuielile însumând „*perperis X de Velachia*”, pe care comuna perotă îi datora unui anume Giulliano di Finario pentru plata curierilor săi¹⁴.

Proveniența acestor enigmatice „*perperi de Velachia*”, respectiv de Valahia, este greu de precizat. Nicolae Iorga îi consideră „*bani munteni, după sistemul monetar al Bizanțului*”¹⁵.

În ceea ce mă privește, consider că această opinie nu se susține, cunoscut fiind faptul că Țara Românească nu a adoptat sistemul monetar bizantin pentru emiterea propriilor sale monede. Știm de asemenea că statul muntean nu a bătut monedă de aur, ci de argint. Ca urmare, consider că nu este exclus ca acești „*perperi de Velachia*”, menționați în registrele de socoteli ale *Massariei* din Pera, să fie *hyperperii de Vicina*, pe care colonia genoveză va fi continuat să-i bată și după intrarea sub stăpânirea Țării Românești. Precizez însă faptul că la actualul nivel al cercetării problemei și în absența unor informații suplimentare

13 M. Balard, *Les Génois dans l'Ouest de la mer Noire au XIVe siècle*, în CIEB, XIV, II, p. 26.

14 N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, București, 1897, p. 3: „*Item VIII Iulii pro Iulliano de Finario, et sunt pro perperis X de Velachia, datis cum in Velachia cuidam nuncio pro Comuni pro novis habendis, de racione Petri de Groto bancherii de CLXXIII perperi III, h. XII*” (în continuare: *Acte și fragmente*, III).

15 Idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1937, p. 56; Idem, *Acte și fragmente*, III, p. 3, n. 6.

referitoare la acest aspect, opinia exprimată de mine rămâne o ipoteză de lucru.

Asprij și sommi de Chilia. Chilia s-a impus în comerțul genovez de la gurile Dunării cam în aceeași epocă de sfârșit a secolului al XIII-lea ca și Vicina. Conform unor acte comerciale, înregistrate de notarul Enrico Guglielmo Rosso, la Pera, studiate și analizate de istoricul francez P. Racine, între 17 și 19 iunie 1288 în centru de la gurile Dunării s-a tranzacționat o cantitatea însemnată de mătase, se pare chiar de proveniență locală¹⁶.

După această dată, până în prima parte a secolului al XIV-lea, informațiile cu privire la evoluția centrului comercial-meșteșugăresc de la Chilia lipsesc. Orașul reapare menționat abia la sfârșitul deceniului 2 al secolului al XIV-lea într-un document patriarhal din 1318-1320, alături de Lykostomo¹⁷. Documentul nu face însă nici o referire la situația economică a Chiliei.

Beneficiind însă de poziția sa geografică favorizantă, pe o insulă a Dunării, sub protecția garnizoanei vecine de la Lykostomo, Chilia se va impune în fruntea comerțului genovez de la Dunărea inferioară substituindu-se Vicinei, afectată de evoluția politico-militară din regiune. Acest moment trebuie căutat, după părerea noastră, în deceniul 4 sau 5 al secolului al XIV-lea, întrucât la sfârșitul deceniului 6 și la începutul deceniului 7 acest lucru era deja un fapt cert, confirmat, atât de redactarea actelor notariale la Chilia, cât mai ales de valorile tranzacțiilor comerciale consemnate de ele. Semnificative din acest punct de vedere sunt îndeosebi actele notariale redactate aici de notarul Antonio di Pozzo, între sfârșitul lui noiembrie 1360 și începutul lui mai 1361. Dintre numeroasele tipuri de acte comerciale, redactate de notarul menționat, reținem spre exemplificare doar cambiile, înregistrate între 8 martie și 12 mai 1361 care reprezintă circa 33,3% din totalul actelor din această perioadă, având o valoare însumată de aproape 8.000 hyperperi (7.997 hyperperi 8 karați)¹⁸.

16 P. Racine, *Le marché génois de la soie en 1288*, în, RESEE, VIII, 1970, 3, p. 416: Fredo Frangelasta, din Lucca, cumpăra de la negustorul genovez Simone Boccanegro, „*tantam setam de Chilea*” în valoare de 183 lire 19 sous 6 denari. Urmează imediat consemnate, în aceeași zi precum și în zilele de 18 și 19 iunie alte șapte tranzacții, realizate între negustori din Genova, Florența, Piacanța, Pistoia și Lucca, având ca obiect „*tantam setam*”, în valoare de 3.634 lire 2 sous 3 denari. Acceptând opinia lui P. Racine, pe care o considerăm întemeiată, conform căreia formula „*tantam setam*” se referă la mătase de aceeași proveniență ca și cea anterioară care are specificat locul de producție, suntem în măsură să afirmăm că între 17 și 19 iunie 1288 în centrul de la gurile Dunării a fost tranzacționată „*mătase de Chilia*” în valoare totală de 3.818 lire 1 sous 9 denari..

17 F. Miklosich, J. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, vol. I, Viena, 1860, p. 95, doc. LII/II; *Actele Patriarhiei de la Constantinopol*, în FHDR, IV, pp. 192-193, doc. XIV/3.

18 G. Pitarino, *op. cit.*, pp. 28-180, doc. 18, 20-22, 24, 28, 41, 45, 54, 58, 63-71, 75, 78, 80-81, 83-84, 86, 88, 91-92, 96, 98-99; Cf. M. Balard, *Les Génois*, p. 25, dă ca valoare calculată a cambiilor suma de 7.770 hyperperi.

După Vicina, care bătea propria sa monedă, *hyperperii de Vicina*, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea, și continua să facă acest lucru și în a doua jumătate a secolului următor, Chilia a fost primul centru genovez din regiune ce a atins această performanță. La sfârșitul deceniului 7 al secolului al XIV-lea, actele notariale menționează, atât existența unei unități ponderale proprii pentru *sommo*, cât și o monedă proprie, *asprul de Chilia*.

Acest lucru este confirmat de câteva exemple. Astfel, la 25 august 1360, negustorii Costa Aga, din Chilia, și Angelo di Azano, din Pera, realizau o înțelegere, cuprinsă într-un act redactat de Antonio di Ponzo, pentru „*sommo boni argenti duos et iusti ponderis ad pondus eiusdem loci Chili*”¹⁹. Urmează apoi, în cursul lunii septembrie, 39 tranzacții comerciale în sommi „*boni argenti et iusti ponderis, ad pondus predictum eiusdem loci Chili*”²⁰. În sfârșit, la 28 ianuarie 1361, Fotis Orendis din Trapezunt vindea lui Giovanni Iambrono din Pera partea sa din ciguta *San Teodoro*, „*pro precio et finito precio summorum decem bonorum argenti et iusti ponderis ad sagium Chili*”, iar la 12 mai, Manoli Offilimas de Constantinopol cumpăra o roabă tătăroaică „*pro precio et finito precio summorum duorum bonorum argenti et iusti ponderis ad pondus Chili et asperorum centum de Chili, bonorum et spendibilium*”²¹.

Din păcate nu cunoaștem greutatea deținută nici de *sommo de Chilia*, nici de *asprul de Chilia*. În ceea ce privește *sommo*, știm că acesta cântărea, 197, 97 g la Trapezunt, 197,97 g sau 205, 6 g la Tana și 213,37 g la Caffa²². Foarte probabil, *sommo de Chilia* cântărea cam tot în jur de 198 g.

Prin anul 1370, Chilia intra sub stăpânirea Țării Românești²³. Odată cu schimbarea statutului său juridic, orașul ceda și rolul său de centru coordonator al comerțului genovez de la gurile Dunării, coloniei de la Lykostomo, vechi punct strategico-militar, ce s-a impus în cadrul comerțului genovez de la gurile Dunării,

19 M. Balard, *Gênes et l'outr-mer*, II, pp. 57-58, doc. 22.

20 *Ibidem*, pp. 58-148, doc. 23-24, 27, 29-31, 35-39, 41-42, 48-50, 54-56, 58-60, 64, 67-68, 70-71, 73, 75-77, 80-86.

21 G. Pistarino, *op. cit.*, p. 11, 176, doc. 6, 97.

22 O. Iliescu, *La monnaie génoise dans les Pays roumanis aux XIIIe et XVe siècles*, în CR-I, București, 1977, p. 165 (în continuare: *La monnaie génoise*).

23 Pentru discuțiile asupra problemei intrării Chilieii sub stăpânirea Țării Românești, vezi: O. Iliescu, *Contribuții numismatice la localizarea Chilieii bizantine*, în SCIVA, 29, 1979, 2, pp. 208-211; N. Constantinescu, *Vladislav I. 1364-1377*, București, 1979, pp. 135-141; V. Mărculeț, *Relațiile*, p. 189; Idem, *Țările Române, Genova și Veneția în secolele XIV-XV. Legături politice și comerciale*, Mediaș, 2004, p. 121 (în continuare: *Țările Române, Genova și Veneția*); V. Mărculeț, *The international context of the transformation of Wallachia and Moldavia into pontic states (1358-1392)*, în SIB, XXVI-XXVII, 2002-2003, pp. 38 (în continuare: *The transformation of Wallachia and Moldavia into pontic states*).

cam în aceeași perioadă cu Chilia, unde vor rezida, de altfel, după 1370, autoritățile coloniale genoveze din zonă, atât cele civile, cât și cele militare.

Asprij și sommi de Lykostomo. Intrarea Chilie sub stăpânirea Țării Românești a propulsat în fruntea comerțului genovez de la gurile Dunării, așa cum am arătat, Lykostomo. În anii imediat următori, actele notariale menționează etaloane monetare proprii acestui stabiliment, ceea ce ne determină să credem că Lykostomo le avea, foarte probabil, în uz dintr-o perioadă anterioară. Un prim document care ne oferă asemenea informații este o chitanță dată de Luciano di Negri, guvernatorul insulei Lykostomo, lui Angelo di Danielibus, la 18 septembrie 1373, pentru „*tantam quantitatem suorum sommorum argenti bonorum et iusti ponderis ad pondus de Licostomo*”²⁴. Al doilea act este o cambie dată de Baldassare Lercari și Filippo di Filippis lui Angelo di Danielibus, pentru „*sommos septem argenti ab ipso, bonos et iusti ponderis ad pondus de Licostomo*”, solvabilă la Pera pentru „*yperperos octuaginta quatuor auri ad sagium Peyre*”²⁵.

Pe baza celui de-al doilea act putem determina rata de schimb hyperper – *sommo de Licostomo* practică la Pera. Conform datelor acestui document aceasta era de un *sommo de Licostomo*, pentru 12 hyperperi.

De la începutul deceniului 9 al secolului al XIV-lea dispunem și de primele informații asupra monedei proprii bătute de Lykostomo, așa-numiții „*aspri de Licostomo*”, precum și asupra ratei lor de schimb. Astfel, un contract de cambie maritimă din 19 decembrie 1383, preciza că lombardul Alberto di Albara a primit din partea florentinului Ninozzo Francesco, o sumă de *aspri de Licostomo*, pentru care urma să restituie în decurs de o lună creditorului său, la Pera suma de 156 hyperperi *ad sagium Peyre*, în caz contrar urmând să restituie orcând la Lykostomo câte „*asperos sexdecem argenti de Licostomo, de qualibet et pro qualibet perpero*”²⁶.

Numismatul Octavian Iliescu a calculat că rata de schimb hyperper – *aspru de Licostomo* era de 1 la 14 la care se adăuga dobânda de 2 *aspri de Licostomo* camuflată însă contract²⁷. Pe baza ratei de schimb menționate de document, se poate calcula că în moneda centrului de la gurile Dunării, cambia se ridica la o valoare de 2184 *aspri de*

24 S. Raiteri, *op. cit.*, p. 204, doc. 6.

25 *Ibidem*, p. 206, doc. 7.

26 *Ibidem*, p. 217, doc. 14.

27 Cf. O. Iliescu, *Aspri de Licostomo la 1383*, în Rdl, 27, 1974, 3, pp. 151-156; Cf. Idem, *Din nou despre aspri de Licostomo*, în Rdl, 31, 1978, 7, pp. 1279-1280.

Licostomo, fără dobândă, respectiv la 2.496 *aspri de Lykostomo*, cu dobânda aferentă.

Cetatea Albă și moneda sa. Cetatea Albă (Maurocastrum, Moncastro, Malvocastro, Asperum Castrum etc.) apare menționată ca jucând un anumit rol în comerțul genovez din bazinul vest-pontic la sfârșitul deceniului 9 al secolului al XIII-lea. Prima menționare a implicării centrului de la limanul Nistrului în tranzacțiile comerciale genoveze din zonă este consemnată într-un act notarial redactat la Caffa de notarul genovez Castellino di Portovenere. Actul în discuție, un contract de comandită încheiat la 8 mai 1290 între negustorii Giacomo di Finale și Enrico Salvatore, în valoare de „*asperos octingentos barichatos bonos et expendibilibus de Caffa*”, urma să fie realizat „*ad partes Malvocastri et deinde in Constantinopolim*”²⁸.

Restaurarea dominației mongolilor pe litoralul vest-pontic, la începutul secolului al XIV-lea, a adus și cetatea de la limanul Nistrului sub controlul acestora sau al vasalilor lor, bulgarii, a căror stăpânire în regiune este atestată în anii 1314-1316. Stăpânirea bulgară asupra Cetății Albe a adus grave prejudicii comerțului și negustorilor genovezi de aici, fapt ce a determinat riposta fermă și imediată a comunei ligure, ajungându-se la un veritabil război comercial genovezo-bulgar²⁹.

Analizând situația creată, M. Balard nu exclude posibilitatea ca în urma acestui incident, comuna ligure, după cum însuși documentul prezentat mai sus o afirmă, să-și fi retras cetățenii – negustori, armatori, navigatori, meșteșugari etc. – din teritoriile aflate sub jurisdicția țarului bulgar, inclusiv de la Cetatea Albă. Istoricul francez își susține teoria prin dispariția numelui Cetății Albe din documentele genoveze după această dată pentru o lungă perioadă de timp³⁰.

La o dată anterioară anului 1351, favorizați de evoluția cadrului internațional din bazinul vestic al Mării Negre – reculul dominației mongole în regiunile dintre Prut și Nistru, criza Țaratului Bulgar la moartea lui Theodor Svetoslav (1321), eliminarea prezenței bizantine din Marea Neagră etc. – negustorii genovezi au revenit la Cetatea Albă. Când anume s-a produs acest lucru nu putem spune cu exactitate. Este foarte posibil ca revenirea genoveză să se fi produs, fie după 1321, anul morții lui Theodor Svetoslav, fie la sfârșitul conflictului ce a opus republicile italiene Hoardei de Aur între 1343-1347. Nu este de asemenea exclusă nici posibilitatea ca revenirea genoveză

28 Gh. I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, p. 176, doc. XL.

29 DIR, B, p. 9, doc. 4.

30 M. Balard, *Les Génois*, p. 31.

la limanul Nistrului să se fi produs prin anii 1348-1349, pe fondul războiului Galatei cu Imperiul Bizantin. Cert este faptul că la începutul anului 1351 genovezii își reocupaseră pozițiile deținute la Cetatea Albă, anterior anilor 1314-1316.

Efectele negative ale stăpânirii mongole și bulgare au afectat incontestabil Cetatea Albă. Ampla deschidere spre Polonia și de aici spre Europa centrală și nordică, realizată de vechea arteră comercială și de comunicație ce urma cursul Nistrului, *drumul tătăresc*³¹, al cărui terminal era, precum și posibilitatea unor legături mai ușoare pe mare cu coloniile ligure din bazinul nordic al Mării Negre, în speță din Crimeea, i-au permis centrului comercial de la limanul Nistrului să depășească cu bine efectele acestei dominații și să se afirme în cadrul comerțului din regiune. Astfel, la începutul deceniului 7 al secolului al XIV-lea, implicarea tot mai mare a negustorilor, navigatorilor și armatorilor genovezi, și nu numai, de la Cetatea Albă în traficul comercial din bazinul pontic își găsește o tot mai largă cuprindere și confirmare în actele notariale genoveze³².

Contextul internațional nefavorabil nu a rămas însă fără urmări economice. Ca urmare, pe durata secolului al XIV-lea, centrul genovez de la Cetatea Albă nu reușit să atingă nivelul de dezvoltare economică a omoloagelor sale de la gurile Dunării, care să-i permită să bată monede proprii de aur sau argint.

Emisiunile monetare ce pot fi atribuite comunității genoveze de la Cetatea Albă sunt cu un secol mai tardive decât ale celorlalte centre ligure din spațiul românesc. Astfel spus, centrul de la limanul Nistrului a aflat condiții favorabile care să conducă la un nivel de dezvoltare care să-i permită să bată monedă proprie abia în secolul al XV-lea, la câteva decenii după intrarea lui sub stăpânirea Moldovei.

Primele emisiuni monetare ale Cetății Albe datează abia de la mijlocul secolului al XV-lea și sunt monede mărunte de bronz de circulație locală. Acestea au pe avers capul de bour și armele Moldovei, iar pe revers o cruce greacă înscrisă într-un glob și legenda **ΑCΠΡ[O]ΚΑCΤΡ**,³³.

Emiterea acestor monede a fost datată de specialiști între anii 1449 și 1456.

31 C. Murgescu, *Drumurile unității românești. Drumul oilor. Drumurile negustorești*, București, 1996, pp. 146-148; P.P. Pănaiteșcu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1994, pp. 83-98; Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, 1999, pp. 195-208 (în continuare: *Geneza statului*).

32 Actele notariale înregistrate la Chilia de notarul Antonio di Ponzo, în 1361, fac o serie de referiri, dintre cele mai interesante, la oamenii de afaceri de la Cetatea Albă și la activitățile lor comerciale în zonă. Vezi în acest sens: G. Pitarino, *op. cit.*, p. 43, 52-53, 59-62 doc. 26, 32, 37.

33 P. Nicorescu, *Monede moldovenesti bătute la Cetatea Alba*, în CI, 17, 1943, p. 75-88; O. Iliescu, *La monnaie génoise*, p. 161.

Se consideră, în general, că ele reprezintă o confirmare a largii autonomii de care se bucura comunitatea genoveză de la Cetatea Albă la mijlocul secolului al XV-lea, sub stăpânirea Moldovei³⁴.

Precizăm faptul că aceeași cruce înscrisă în glob, aparținând Cetății Albe, apare ulterior reprezentată și pe alte monede. Spre exemplu, ea a fost aplicată în contramarcă pe reversul a cinci aspri tătărăști care fac parte din tezaurul de la Cârpiți, îngropat prin anii 1463-1465³⁵.

Senioriile genovezo-mongole de la gurile Dunării și monedele lor. În încheierea studiului nostru am considerat util să ne oprim succint și asupra prezentării monedelor emise în secolul al XIV-lea de unele seniorii genovezo-mongole de la gurile Dunării sau de unele comunități genoveze din zonă care nu pot fi însă precizate cu exactitate.

În ceea ce privește constituirea senioriilor genovezo-mongole de la gurile Dunării, apariția lor a fost consecința directă și nemijlocită a luptelor intestinale din Hoarda de Aur, care l-a opus timp de circa un deceniu pe marele han Toqthay (1290-1312/1313) unor pretendenți la puterea supremă: marele noyon Noqai (1295-1299) și continuatorii politicii sale, Djaka (1299-1300/1301), Turay (1301-1302) și Saray Bugha (c.1303-1304)³⁶.

Eșecul înregistrat de marele han în guvernarea regiunilor apusene ale *ulus*-ului *Djochi*, după lichidarea hanatului Dunării de Jos, constituit de Noqai, prin încredințarea lor unor prinți din familia ginghamidă, l-a determinat pe acesta să apeleze la concursul unor potenți locali sau alogeni pe care a încercat să-i lege prin interese de Hoarda de Aur. Ca urmare, Toqthay a recurs la serviciile unor seniori genovezi din regiune, fără îndoială, dintre cei care își arătasera fidelitatea față de el în timpul crizei interne din statul mongol, cărora le-a încredințat spre guvernare teritoriile de la gurile Dunării. Cu asentimentul marelui han, aceștia, în calitate de interpuși ai săi, au pus bazele unor seniorii particulare bazate pe concesiuni de tip feudal, aflate în raporturi de vasalitate față de puterea mongolă, dar beneficiind de un larg statut de autonomie, confirmat îndeosebi de dreptul de a bate monedă proprie. Luau astfel naștere la gurile

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 162.

³⁶ Pentru luptele interne din Hoarda de Aur, vezi: V. Ciociltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301-1341)*, în RI, s.n., V, 1994, 11-12, p. 1099-1102; Idem, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 240-244; V. Mărculeț, *Lumea românească de la Imperiul Asăneștilor la statele nord-dunărene*, Alba Iulia, 2005, p. 101-120.

Dunării, în primul deceniu al secolului al XIV-lea, cel puțin două formațiuni politice genovezo-mongole, sub suzeranitatea Hoardei de Aur.

Una dintre formațiunile politice respective, foarte probabil, cu reședința la Isaccea (Vicina) sau undeva în apropiere, este documentată printr-un tip de emisiuni montare de bronz, *follari*, numite de specialiști „*genovezo-tătare*”, descoperite în deosebi în aria acestei localități. Pe aversul acestora se află reprezentată tamghaua hanilor Hordei de Aur din dinastia Djochi, având în stânga cifra $Vs=75$, iar în dreapta anul emiterii, după era musulmană. Pe revers se află crucea genoveză „*pontecee*”, având în cantoane legenda S/A/T/Ч. Reprezentată în trei variante – S/A/T/Ч; S/T/Ч/A; S/V/T/V – aceasta a fost citită SAT/C/Y sau SAT/C/YA = Isaccea, numele centrului emitent³⁷.

În ceea ce privește datarea în rândul specialiștilor există o serioasă controversă. Se admite totuși, în general, că monedele în discuție au fost bătute, conform datelor marcate pe avers în anii 707, 710 și 711 de la Hegira (după era musulmană), respectiv în 1307-1308; 1310-1311 și 1311-1312, după era creștină. Asemenea monede au fost descoperite la Isaccea, cele mai numeroase, și la Niculițel³⁸.

Un al doilea tip de monede *genovezo-tătare* bătute la Dunărea de Jos prezintă următoarele caracteristici: au pe avers o tamgha mongolă, diferită de cea a hanilor Hoardei de Aur, iar pe revers crucea genoveză, „*pontecee*”. Respectivile emisiuni monetare sunt lipsite de orice legendă³⁹.

Emisiunile monetare, în discuție au fost datate de specialiști prin anii 1360-1380. Astfel de monede au fost descoperite la Enisala și Chilia Veche⁴⁰.

Atribuirea acestui tip de monede a deschis o nouă controversă în rândul numismaților. Unii dintre aceștia le-au atribuit unei seniorii genoveze ce centrul la

37 E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Contribuții la studiul emisiunilor monetare și al formațiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în SCIVA, 32, 1981, I, p. 92-96, 105-106 (în continuare: *Emisiuni monetare și formațiuni politice din zona gurilor Dunării*); Idem, *Noi descoperiri de monede emise în zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în SCN, IX, 1989, p. 122, 126-128 (în continuare: *Monede emise în zona gurilor Dunării*).

38 Pentru datările propuse, vezi: O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în SCN, II, 1958, p. 456; Idem, *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, II, 1971, p. 263; Idem, *La monnaie génoise*, p. 162; Idem, *Génois et Tatars en Dobroudja au XIVe siècle: l'apport de la Numismatique*, în EBP-B, III, 1997, p. 161-163 (în continuare: *Génois et Tatars en Dobroudja*); E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiuni monetare și formațiuni politice din zona gurilor Dunării*, p. 95.

39 O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în SCN, II, 1958, p. 456; Idem, *Génois et Tatars en Dobroudja*, p. 161-163; E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiuni monetare și formațiuni politice din zona gurilor Dunării*, p. 95.

40 E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Monede emise în zona gurilor Dunării*, p. 122, 126-128; O. Iliescu, *Génois et Tatars en Dobroudja*, p. 162.

Chilia, alții dimpotrivă, consideră că au fost emise de principele tătar Demetrius, rezident la Enisala⁴¹.

În ceea ce mă privește, însemnele de pe monedele respective și densitatea descoperirilor mă determină să privesc cu reticență această atribuire. După părerea mea, însemnele de pe monedele în discuție conduc, prin similitudine cu tipul prezentat anterior, spre concluzia că acestea aparțin unei seniorii genoveze aflată în dependență de un suzeran mongol, fie el și acel *princeps Demetrius*. Densitatea descoperirilor permite concluzia că această seniorie își avea reședința la Enisala.

În încheierea comunicării mele, pe baza rezultatelor la care am ajuns îmi permit formularea următoarelor **concluzii**:

1. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe fondul expansiunii coloniale genoveze în Marea Neagră, la gurile Dunării se constituie coloniile ligure Vicina, Chilia și Lykostomo. În cursul aceluiași secol și în secolul următor, acestea înregistrează o dezvoltare economică spectaculoasă care le permite să bată propriile monede și să dispună de propriile unități ponderale monetare: Vicina din 1281 și până în secolul al XIV-lea emite *hyperperii de Vicina*; Chilia bate încă din 1360 proprii săi *aspri* de argint și dispune de etalon propriu de greutate pentru *sommo*; Lykostomo dispunea din 1373 de propriul etalon de greutate pentru *sommo*, iar din 1383 bătea proprii *aspri* de argint.

2. La sfârșitul secolului al XIII-lea la limanul Nistrului funcționa colonia genoveză Moncastro. Condițiile politico-militare nefavorabile au împiedicat colonia genoveză de aici să atingă un nivel de dezvoltare economică similar celui al omoloagelor sale de la gurile Dunării în secolul al XIV-lea. Abia de la mijlocul secolului al XV-lea Moncastro bate monede mărunte de bronz de circulație locală, date de specialiști între 1449 și 1456.

3. În secolul al XIV-lea au funcționat la gurile Dunări, pentru scurte intervale de timp o serie de seniorii genovezo-mongole, cele mai importante dintre acestea avându-și reședințele la Isaccea (Vicina), la începutul secolului al XIV-lea, respectiv la Enisala, în deceniul 7 al aceluiași secol. Acestea au emis propriile monede de bronz, *follari*, numite generic monede *genovezo-tătare*, prima între anii 1307-1312, iar a

41 Idem. *Emisiuni monetare și formațiuni politice din zona gurilor Dunării*, p. 102; O. Iliescu, *Génois et Tatars en Dobroudja*, p. 166-171.

două între anii 1360-1380.

Abrevieri

ARBSH = *Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique.*

CI = *Cercetări istorice.*

CIEB, XIV, II-III = *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines.*

Bucarest 6-12 septembre 1971, București, 1975-1976.

CR-I = *Colocviul româno-italian – Colloquio Romeno-Italiano „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV – I Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV”*, București, 1977.

DIR, B = *Documente privind istoria României. B. Țara Românească (1247-1500)*, București, 1953.

EBP-B = *Études Byzantines et Post-Byzantines.*

FHDR, IV = *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. IV, București, 1982.

Peuce = *Peuce. Studii și cercetări de Istorie și Arheologie.*

RESEE = *Revue des Études Sud-Est Européennes.*

RdI = *Revista de Istorie.*

RHSEE = *Revue Historique du Sud-Est Européen.*

RI = *Revista Istorică.*

SCIVA = *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie.*

SCN = *Studii și Cercetări de Numismatică.*

SIB = *Studii de Istorie a Banatului..*

Studii = *Studii. Revistă de Istorie*

**Coins and moderating monetary units specific to the Genoese communities at the river mouths of the Danube and at the edge of the Nister between the 13th-15th Centuries.
(Abstract)**

In the second half of the 13th Century, on the basis of Genoese expansion to the Black Sea at the river mouths of the Danube and at the edge of the Nister the communities of Vicina, Chilia, Lykostomo and Moncastro-Maurocastrum are founded. In the same Century and the following Century the communities at the river mouths of the Danube record a spectacular economic development which permits them to coin their own money and to dispose of their own moderating monetary units: Vicina in 1281 and until the 14th Century emits hyperpers of Vicina; Chilia coins it's own silvwer aspres since 1360 and it possesses it's own measure standard for sommo; Lykostomo has it's own measures standard for sommo since 1373, and from 1383 coins it's own silver aspres. Moncastro on the other hand coined small bronze coins for local usage only in the middle of the 15th Century, dated by experts between 1440 and 1456. In the 14th Century at the river mouths of the Danube a series of political Genoese-Mongolian structures also functioned for short periods of time, the most important of them having their residence at Isaccea (Vicina), at the beginning of the 14th Century, namely at Enisala, in the 7th decade of the same Century. These have coined their own bronze coins, the follari, generically called Genoese-Tartar coins, first one between 1307-1312, and the second between 1360-1380.